

СТРУКТУРНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА КРИЗА ТА РОЛЬ НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ

У статті розглянуті вагомі причини сучасної мірової кризи та її вплив на економіку України, а також місце та роль нагромадження капіталу в данному процесі. Сформовані загальні положення, які вкрай необхідні для формування сучасної антикризової політики України.

Ключові слова: структурно-інституціональна криза, нагромадження капіталу, фінансові активи, фіктивний капітал, продуктивні сили та виробничі відносини, антикризова політика.

In article the powerful arguments which have served by the reason of modern world crisis, and their influence on economy of Ukraine, and also a place and a role of accumulation of the capital in the given process are considered. General provisions which are extremely necessary for formation of a modern anti-recessionary policy of Ukraine are generated.

Keywords: structurally-institutional crisis, capital accumulation, financial actives, the fictitious capital, productive forces and relations of production, the anti-recessionary policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нинішню кризу варто розцінювати, перш за все, як структурну. У деяких галузях і раніше спостерігався явний перегрів (наприклад, в автомобільній промисловості та металургії), цілком можливо, що має місце збіг циклічних криз в цих і деяких інших галузях. Однак, якщо говорити про фінансову сферу, то абсолютно очевидно, що криза цілком обумовлена структурними проблемами.

На структурний характер нинішньої кризи вказують передували їй події та тенденції. Ще в 2006 році обговорювалося питання про падіння цін на житло в США. Тоді на це не звернули уваги. Але потрібно було мати на увазі те, що до падіння цін мале місце надзвичайно бурхливе зростання. Якщо за попередні 100 років індекс реальних цін на житло, індексованих на зарплату, весь час коливався на рівні 100-120 пунктів, то до 2005 року він підскочив до 180 пунктів, а потім знизився до 140 пунктів [1,с.5].

Саме це свідчить про те, що ми маємо справу зі структурною проблемою, а саме з таким зростанням вартості всіх фінансових активів, в результаті якого вони відірвалися від реального сектора. Спочатку це стосувалося заставних паперів, потім перекинулося на деривативи. У результаті фінансовий ринок втратив орієнтири, а його учасники не знають що робити. Все це підірвало фінансову систему, що грає величезну і всезростаючу роль в економіці.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема криз розглядалася у працях відомих наукових діячів: Е.Б. Аткинсона, Дж. Гелбрейта, Дж.М. Кейнса, Н.Д. Кондратьєва, В. Леонт'єва, У.К. Мітчелла, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, Е. Хансена, Дж. Хікса, Й. Шумпетера, М. Фрідмена. Спеціальними дослідженнями сучасних циклів і криз є роботи вітчизняних економістів - А.І. Бельчука, С.Л. Вигодського, А.А. Дьоміна, В.М. Кудрова, Г.М. Куманіна, С.М. Нікітіна, Я.А. Певзнера, М.А. Сажині, В.П. Хаблюка. Особливий інтерес у розробці проблеми криз представляють праці А.В. Анікіна, К. Вікселля, Ч.П. Кіндлебергера, А.В. Муллєнеукса, І.А. Трахтенберга, Ф.Т. Хайнера.

Цілі статті. Проаналізувати взаємозв'язок між структурно-інституційною кризою та нагромадженням капіталу, а так само побачити ступінь впливу кризи на нагромадження капіталу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні ми бачимо ті ж кризові прояви, що бачили й раніше: скорочується обсяг випуску обробної промисловості розвинених країн, катастрофічно падають ринки мінеральної сировини, енергетичних ресурсів і т.п. Це так звані акселераційні механізми, які були досить докладно описані в свій час Кейнсом і Хансеном. Так само ми бачимо, що при падінні ринку цінних паперів у розвинених країнах, ще сильніше обрушуються біржі в азіатських країнах. Це, загалом, відома закономірність, зумовлена нерівномірністю нагромадження та використання капіталу по країнах.

Багато в чому характер нинішньої кризи визначається попереднім розвитком. Протягом останніх 20-30 років у США фантастичними темпами розширювався фінансовий сектор. Досить сказати, що якщо на початку 80-х років на фінансові корпорації припадало приблизно 10% всього прибутку приватних корпорацій США, то в 2007 році - вже 40% [2,с.9]. Фінансовий сектор неймовірно роздувся. Падають курси акцій на біржах, причому найбільш сильно - в країнах, що розвиваються Латинській Америці та Азії, які до недавніх пір значною мірою забезпечували фінансову мобільність у світі. Більш плавно змінюються курси в розвинених країнах, причому найбільш повільно - у «великій сімці». Поряд з цим вибухнула банківська криза, хоча вона і не охопила усього світу. Фінансова ж криза відбувається зараз в

обмеженому числі країн, проте вони є найбільшими глобальними фінансовими центрами, тому криза виявляється особливо жорстокою і болючою. Багато експертів говорять про те, що фінансові ринки сьогодні абсолютно втратили орієнтир, оскільки не можуть досить адекватно оцінювати ризики. Звідси і невизначеність при виборі заходів антикризової політики.

Сьогодні ми є свідками стрімкого розвитку нових продуктів на ринку, перш за все деривативів. Це результат сек'юритизації, коли на базі деяких зобов'язань випускаються похідні фінансові інструменти. У даній області не завжди присутнє адекватне розуміння ситуації. Багато хто знає, що собою являють дефолтні свопи, але не всі можуть пояснити, до чого в кінцевому підсумку призведе ситуація, коли зобов'язання за дефолтними свопами вчетверо перевищують ВВП США. Ще гірше те, що їхнє обернення не регулюється [3,с.10].

У 90-х роках ці комерційні папери здавалися настільки ж надійними, як і звичайні. Проте, коли обрушився ринок нерухомості, коли пішла хвиля банкрутств за іпотечними позиками, з'ясувалося, що вони не є такими. Влітку 2007 року комерційні папери, засновані на активах, почали руйнуватися, коли як інші комерційні папери ще продовжували функціонувати. Але в 2008 р. стали знецінюватися і звичайні комерційні папери. У результаті зазнала краху вся структура ліквідності, така важлива для фінансових інститутів і нефінансових корпорацій.

Деривативи розподіляють ризик і показують імовірність дефолту для кожного окремого фінансового активу, але одночасно створюють величезний системний ризик, за яким ніхто не стежить і який ніхто не здатний виміряти - це вірогідно і послужило однією з причин нинішньої кризи. Сталося розбалансування глобального ринку, на якому обсяги торгівлі деривативами досягають 600 трлн. дол. При реальному загальносвітовому ВВП 60 трлн. дол. [4,с.26]. Це віртуальний ринок, що розвивається за своїми законами і все більше віддаляє від реальної економіки.

Грошово-фінансова система, по суті, відірвалася від виробництва, що дістало прояву в величезному зростанні фіктивного капіталу, тобто цінних паперів, у нарощуванні спекулятивних процесів. «...останніми роками відбулося прискорене відособлення фінансової системи від реальної економіки і гіпертрофовано розросталися повноваження фінансових інститутів. Фіктивний капітал, поданий у цінних паперах, що обертаються на фондовому ринку, почав у кілька разів перевищувати ВВП як передових країн, так і світу. Фінансова система стала жити нібито своїм життям, де спекуляції не мали жодного обмеження» [5,с.11].

Пріоритетний розвиток фінансової сфери став наслідком фундаментального перенагроюдження капіталу в реальному секторі і ще більш інтенсифікував це перенагроюдження. Криза перевиробництва виникає в тому випадку, коли концентрується така кількість перенагроюдженого капіталу (який не приносить середній прибуток або взагалі не може бути прибутково застосований внаслідок закону тенденції норми прибутку до зниження), що значна частина підприємців опиняється на межі банкрутства. Сучасні технології, що припускають пріоритетний розвиток людських якостей і творчого змісту праці, змінюють динаміку органічної будови капіталу і, отже, норми прибутку. Перенагроюдження посилюється пріоритетним розвитком фінансового сектора. Найбільш продуктивні ресурси переливаються зі сфери матеріального виробництва в інші сфери, де не створюються матеріальні блага. У всіх цих сферах створюються лише віртуальні форми багатства [6,с.124].

Так само залишили свій слід безпрецедентні темпи економічного зростання, що дозволили за п'ять років на чверть збільшити світовий ВВП. В ході такого підйому неминуче нагромаджуються системні суперечності, невидимі через зростання добробуту. Мова йде про формування глобального дисбалансу, який протягом десятиліть розглядався як основа стійкості світового зростання. Високі темпи економічного зростання на тлі глибоких дисбалансів у сфері заощаджень та нагромадження, привели до загострення системних проблем у функціонуванні глобальної фінансової системи. З одного боку, величезний нагромаджений негативний платіжний баланс в США (з 1999 р. - задовго до зростання цін на нафту) і в ЄС (з 2006 р.), а з іншого - зростаюче позитивне сальдо країн, що розвиваються, яке обчислюється в трильйонах доларів, або близько 1,2% світового ВВП. Потік заощаджень з країн, що розвиваються - в основному Китаю, Індії, країн-експортерів нафти і Росії - становив в останнє десятиліття приблизно 1% норми нагромадження розвинених країн, компенсуючи брак власних заощаджень [7]. В результаті склався режим, протилежний моделі глобалізації рубежу XIX-XX ст.: якщо сто років тому капітал рухався з центру (розвинених країн) на периферію, то тепер ринки, що розвиваються стали центрами заощадження, а США та інші розвинені країни переважно споживачами.

Тому багато хто бачить причини кризи більш глобально, у надмірно експансивній грошовій політиці ФРС США, наявності величезного дисбалансу у світовій економіці, зокрема, великому профіциті у зовнішній торгівлі Китаю, значному торговому дефіциті США, недоліках системи

управління ризиками в інвестиційних банках, недосконалості регулювання фінансових ринків на національному і міжнародному рівні [8,с.8].

Існує інший погляд на проблему, а саме величезна роль житлового сектору в економіці США. Американська економіка ХХІ ст. - вкрай насичена економіка, в якій є буквально все. Покупка нових будинків населенням слугувала могутнім поштовхом до її розвитку, тому що люди кидали старе житло і починали купувати нові будинки і обстановку, що послужило основою для зростання виробництва широкого кола товарів і послуг.

30 з гаком мільйонів американців щорічно зверталися за кредитами, які видаються на 30 років, що призвело до роздування кредитних зобов'язань населення [9,с.12]. Результатом цього стало підвищення цін на житло. Ринкова вартість будинків випереджала вартість застави, тому позичальники не боялися брати на себе кредитні зобов'язання, а банки не побоювалися видавати іпотечні кредити, обсяг яких зростав неймовірними темпами.

На ситуацію так само вплинула участь держави у справах іпотечного ринку, що визначило його бурхливу динаміку і структуру обертаючихся на ньому кредитів. У розрахунку на державну допомогу американські банки легко видавали позики не тільки першокласним, але і ненадійним клієнтам. З часом набралася свого роду критична маса таких другосортних кредитів.

До початку 2007 р. в США утворилась криза надвиробництва в житловому секторі. Ціни на будинки почали падати, а продаж відібраних у неспроможних позичальників будинків ще більше посилював цю тенденцію. Як тільки на одній з ділянок національної фінансової системи відбувся збій, вона вся потрапила в кризу.

У Великобританії спостерігався подібний сценарій, за темпами зростання ВВП і ВВП на душу населення вона випереджала інші провідні європейські країни і Японію. Однак цей же бум викликав величезні диспропорції у галузевій структурі господарства. Найочевидніша з них - відрив фінансового сектору від реального. Конкретно мова йде, з одного боку про роздування кредитної надбудови, а з іншого - про прискорення деіндустріалізації економіки.

У той же час, як динаміка такого найважливішого показника - співвідношення заборгованості домашніх господарств і наявних ними доходів у різних країнах в останні роки - в США, Великобританії, Іспанії і Франції стійко зростала, у Німеччині - вона падала. Німці не схильні жити в борг і купувати будинки в кредит. Тому якщо в 1997-2007 рр. у Великобританії, Іспанії, Ірландії спостерігалось бурхливе зростання вартості житла, то в Німеччині та Австрії відбувалося його абсолютне скорочення [10,с.15].

Для Японії нинішня світова фінансова криза - багато в чому повторення подій недавнього минулого. У 1990 - 2002 рр. країна пережила «фінансовий пузир», його «схлопування», падіння цін на активи, неглибоку рецесію, санацію банків, банкрутства і т.п.

Японський досвід дуже повчальний. Зараз багато говорять про непрозорість похідних цінних паперів, на яких роздувся американський «фінансовий пузир». У Японії ж такий пузир «надувається» на ринках акцій і земельних ділянок, які є цілком прозорими активами. Інша справа, що влада країни, відстежуючи динаміку товарних цін, грошової маси та інші фундаментальні показники, не стежили за цінами цих активів, вважаючи, що їхнє зростання є ознакою здорового розвитку. Це була помилка Банку Японії і її повторили у ФРС США.

Взагалі, будь-яка криза – це масштабна історична подія, яка характеризує революцію у продуктивних силах і виробничих відносинах, у суспільному способі виробництва. А сучасна криза відбувається в умовах глобалізації світового господарства, що надає їй загального характеру, охоплення нею всіх країн і континентів. Це надало підставу відомим ученим і фахівцям зазначити, що криза має системний характер і є найглибшою за своїми наслідками. Нинішня криза відбувається при спадній тенденції п'ятого великого циклу. Якісно нова техніка забезпечила багаторічне піднесення економіки більшості країн, але в міру насичення економіки і суспільства цими видами техніки і технологій п'ятий цикл перейшов у спадну фазу, що і зумовило сучасну фінансово-економічну кризу.

Важлива риса сучасної кризи полягає і в тому, що вона засвідчила високий рівень усупільнення економіки, обмеженість приватної власності, яка стала причиною невідповідності інтересів корпорацій і банків, інших господарюючих суб'єктів національним інтересам, зумовила провідну і визначальну роль останніх.

Нинішня криза, зберігаючи основні загальні риси, характеризується для економіки і суспільства України серйозними особливостями. Проте визначити ці особливості й розкрити природу кризи в Україні дуже складно. Тому що одні автори визначають її як «класичну кризу надвиробництва», хоча зрозуміло, що вона не вкладається в загально відомі рамки. Друга група авторів вважає, що це криза надспоживання, тобто коли споживання перевищує реальні можливості за рахунок надмірного

споживчого імпорту, перевантаженості бюджету соціальними зобов'язаннями. Усе це дістає прояв у дефіциті бюджету, торговельному й платіжному балансах. Інші автори трактують сучасну кризу, як поєднання малого та великого циклів. Головна нині криза – довгохвильова, зумовлена вичерпаністю інноваційної бази. Навіть ті автори, що трактують сучасну кризу як «класичну кризу надвиробництва», приділяють значну увагу довгій хвилі. Вони дають їй суперечливу характеристику: з одного боку, причиною циклів є вплив нагромаджених дисбалансів у капіталістичній економіці внаслідок класової суперечності між працею і капіталом, а з другого – циклічність зумовлена поступовим формуванням нового укладу економіки, насамперед розвитком засобів виробництва. Тобто криза виробництва пов'язана із загостренням суперечностей у системі виробничих відносин, а «великі цикли», поряд з поглибленням суперечностей між працею і капіталом, проявляються у формуванні нового технологічного укладу, тобто у змінах продуктивних сил.

В Україні фінансова криза набула особливо гострого характеру. Так, наприклад, будівельний бум був пов'язан з тим, що за 2007-2009 рр. іпотечне кредитування зростало темпами, які майже втричі перевищували темпи зростання кредитування економіки. Особливо виділялося кредитування домогосподарств. У 2008 р. банки видали корпоративному бізнесу та домогосподарствам, разом узятим, на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості 55, 3 млрд. грн., що в 1,3 рази більше капітальних витрат державного та місцевих бюджетів усіх рівнів за 2008 р. (41,2 млрд. грн.) [11,с.6]. Банки примножували спекулятивний попит і вибудували фінансову піраміду, обвал якої зумовив спад у будівництві. НБУ проводив кредитну експансію. Якщо у 2005 р. обсяг додаткових кредитних вкладень дорівнював половині доходів державного бюджету країни, то у 2007 р. він перевищив його доходи, а у 2008 р. річний приріст кредитування був більшим, ніж сумарні доходи бюджетів усіх рівнів.

Негативно позначилось і те, що пріоритетним об'єктом кредитування стало не виробництво, а сфера торгівлі та ремонту, споживче кредитування і особливо кредитування операцій з нерухомістю, що перевищувало обсяги кредитування промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку, разом узятих. У такий самий спосіб діяв і іноземний банківський капітал. Загалом пріоритет віддавався кредитуванню фізичних осіб, яке у 2007-2009 рр. було втричі більшим від кредитування юридичних осіб [12,с.9]. Це підтвержує те, що банки разом з іноземним капіталом направляли кредитні кошти не на розвиток національного виробництва, а на споживання.

Існує ще ряд причин, за якими нинішня криза так сильно вдарила по Україні.

- Засилля іноземних «гарячих грошей» на вітчизняному фондовому ринку не могло не привести до його схлопування в умовах гострого дефіциту ліквідності в США і ЄС.
- Гігантська зовнішня заборгованість більшості найбільших українських підприємств. Іноземні позики використовувалися в основному для придбання активів за кордоном або для придбання імпортованих товарів, тобто вони йшли на фінансування не вітчизняної економіки, а економік інших країн.
- Висока залежність загальногосподарської ситуації в Україні від світових цін на нафту.
- Роздуті бюджетні витрати, які забезпечувалися за рахунок сировинної ренти, а не реальної праці і доданої вартості.
- Низькі адаптаційні можливості більшості галузей української економіки.
- Прив'язка гривні до долара, висока ступінь доларизації економіки. Відомий економіст А. Ослунд назвав прив'язку гривні до долара головною помилкою України та причиною фінансової кризи в Україні.
- Фінансова криза виявила неспроможність фондового ринку в Україні, тому що він існує сам по собі. Він не розвинений, охоплює лише близько 5% фактичних оборотів з цінними паперами, тому майже всі операції з цінними паперами здійснюються на неорганізованому ринку, де створюються можливості для нелегального вивезення валюти за кордон. Вразливість українського фондового ринку до зовнішніх шоків обумовлена його сильною залежністю від іноземних інвесторів і високою концентрацією паперів через домінування на ринку декількох гігантських нафтогазових компаній при порівняно обмеженому числі представлених на ньому емітентів. Тому дохідність і обсяг українського фондового ринку змінювалися слідом за динамікою цін на нафту, при цьому з середини 2006 р. на ньому почав формуватися фондовий пузир.
- Фондовий пузир підтримував інший - житловий. Підйом котирувань цінних паперів дозволяв власникам активів привлекати великий обсяг кредитів, фінансуючи за рахунок цих ресурсів все більш витратні проекти, в тому числі вкладення в житлову нерухомість. Результатом масштабного, багато в чому спекулятивного розширення

вкладень в так звані «інвестиційні» квартири стало стрімке підвищення цін на первинному ринку житла, які в 2006-2007 рр. росли на 40-50% у річному вирахованні. Бурхливе зростання цін на первинному ринку житла викликало хвилю спекулятивного інтересу до вкладень у цей сектор. Ринок нерухомості став своєрідною «біржею», де можна було заробити до 100% прибутку. Таким чином, рано чи пізно вони повинні були луснути, оскільки і фондовий ринок, і ринок житла були переоцінені. Це і відбулося, наш фондовий ринок став жертвою сильного зовнішнього шоку - падіння цін на нафту; кредитної кризи на світових фінансових ринках; почавшейся рецесії економік США і Європи, яка викликала скорочення зовнішнього попиту. Стиснення глобальних фінансів призвело до обвалу українського ринку і масштабного відтоку коштів з вітчизняної фінансової системи.

- Накладення світової кризи на національну, яка викликана невідповідністю прийнятої моделі економіки потребам країни. Наша криза многомерна, вона не лише фінансова, але й техніко-економічна, і політична, обумовлена не стільки зовнішніми, скільки внутрішніми причинами, нездатністю правлячого класу вирішувати проблеми країни.

За оцінками експертів, Україна найбільше серед країн Європи постраждала від кризи.

У більшості держав антикризові заходи почали здійснюватися блискавично і у два етапи. На першому - термінові заходи, їх першочерговою метою був порятунок національних кредитно-банківських структур. На другому етапі стали висуватися більш ретельно опрацьовані державні програми.

Наприклад, китайський план антикризових заходів відрізняється ретельним опрацюванням. Він спрямований на розвиток інфраструктури (будівництво нових міських територій, залізниць, аеропортів, модернізацію енергопостачання) та соціальної сфери (зведення шкіл, реформування охорони здоров'я, підтримка низькооплачуваних верств населення). Головна мета - значне розширення споживчого попиту і підвищення рівня життя населення.

В Україні розробка антикризової політики була розпочата досить пізно. Частина доручень носить чисто рекомендаційний характер. План спрямований в основному на гасіння кризових ситуацій в окремих галузях, короткочасних локальних шоків. Він не передбачає заходів, що припускають використання кризи для визволення української економіки від неефективних підприємств і банків, для підвищення конкурентоспроможності найбільш перспективних в технічному і технологічному відношенні фірм і галузей.

Висновки. Фінансові процеси змінилися, з процесів перерозподілу створеної вартості вони перетворилися на процеси перерозподілу майбутньої вартості. Перерозподіляючи майбутню вартість, фінансові процеси впливають на основні параметри відтворювального процесу в перспективі. З'явився додатковий стимул до концентрації і централізації капіталу. Зростання споживання в кредит стало умовою відтворення суспільного капіталу. Але це призвело до посилення ризиків підприємницької та фінансової діяльності, створило загрозу макроекономічній нестабільності і сильних циклічних коливань. Важливу роль у підготовці яких грає виникаюче перенагроювання капіталу. Яке в період кризи відбувається шляхом перерозподілу власності, тобто нагроювання відсутнє в масштабах суспільства, але в той же час виникає у окремих суб'єктів.

Побороти даний дисбаланс може ефективна і своєчасна антиінфляційна політика, яка має враховувати наступні актуальні для економіки України заходи:

1. Слід розуміти, що криза, яку зараз переживає Україна, приблизно на 80% наведена ззовні. Отже, особливих можливостей пом'якшити кризу всередині країни просто немає. Серед заходів, які могли б допомогти, на перше місце варто поставити надання свободи малому бізнесу. Відомо, що цей сектор економіки у нас у кілька разів менше, ніж повинен бути в розвиненій ринковій економіці.

2. Підтримання стабільності банківської системи. Для цих цілей держава збільшує свою присутність в ній. Однак, необхідно, щоб кошти йшли на кредитування реального сектору і населення, а не на покупку фінансових активів.

3. Необхідно зниження податків.

4. Організація масштабних інфраструктурних державних проектів, щоб підтримати внутрішній попит на продукти базових галузей.

5. Ефективність внутрішнього ринку великою мірою визначається динамічністю розвитку і дієвістю фінансового ринку, насамперед, банківської системи. Але в Україні немає відповідного підходу як до банківської системи, так і до фінансового ринку в цілому. Напевно, за цих умов доцільно розробляти стратегії розвитку складових

фінансового ринку – банківської, фінансово-бюджетної, грошово-кредитної систем. Кожна з цих систем виконує багато різноманітних функцій, але, очевидно, що головною для фінансової системи і її підсистем є функція нагромадження капіталу і задоволення потреб в інвестиціях. Для концентрації і цілеспрямованої діяльності системи, як підтвержую світовий досвід, необхідно створити банк розвитку.

6. Сучасна фінансово-економічна криза особливо гостро поставила проблему ролі держави в ринковій системі. Саміт «Групи 20» не лише піддав критиці недооцінку, приниження економічної ролі держави, а й вказав на необхідність зростання її ролі в регулюванні ринкової економіки. Отже, керівники 20 провідних країн світу відмовляються від визначальної ролі приватної власності і приватного інтересу, що становило соціально-економічну основу індустріального ринкового виробництва і суспільства, і приєднуються до думки, відповідно до якої усупільнення економіки досягає такого рівня, коли загальнонаціональні інтереси визначають приватні інтереси, формат їх реалізації. Такі епохальні зрушення в теорії та практиці суспільно-економічного розвитку роблять необхідним аналіз нашої практики державного управління економікою. Адже ж тільки держава може розробляти та організовувати здійснення довгострокової стратегії економічного і соціального розвитку. Саме держава якнайповніше виражає загальнонаціональні інтереси, визначає формат реалізації приватних інтересів, несе відповідальність за вектор економічного і соціального розвитку. Тільки вона має бути дійовим засобом як перебудови продуктивних сил, науково-технічного вдосконалення виробництва, так і серйозних змін у фінансово-економічній сфері.

Але однією з головних проблем для економік різних країн світу під час кризи залишається нагромадження капіталу. Вплив визначальних складових частин кризової економіки ставить під сумнів можливість нагромадження капіталу за допомогою звичайних «некризових» засобів. Разом з тим навіть за часів кризи слід уважно ставитись до наявних інструментів залучення капіталу, тому що саме кризовий розвиток економіки виступає як поштовх для пошуку нових нетрадиційних шляхів нагромадження капіталу.

Список літератури

1. И. Королев Вызовы для России // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
2. Р. Энтов Текущий кризис в свете теории кризисов // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
3. Л. Григорьев Особенности текущего кризиса // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
4. М.М. Максимова Первый анализ антикризисных программ России и других государств // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
5. О.А. Пороховський Економічна криза як рубіж сучасної світової і національного розвитку // Економічна теорія. – 2009. –№1. –с.3-15.
6. А.Бузгалин, А.Колганов Мировой экономический кризис и сценарии посткризисного развития: марксистский анализ // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – с.119–132.
7. Л. Григорьев, М. Салихов Финансовый кризис–2009: вхождение в мировую рецессию // Экономический портал (www.institutiones.com).
8. А.Чухно Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. –2010. – №2. –с.4-13.
9. М.А. Портной Кризис на ипотечном рынке США // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
10. В.П. Гутник Мировой кризис: угрозы для России // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№5. –с.3-30.
11. М.І. Сивульський Національні особливості фінансової кризи // Фінанси України. –2009. –№7. –с.1-11.
12. А.Чухно Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. –2010. – №1. –с.4-18.
13. Даниліна С. О. Система показників концентрації економіки / С.О. Даниліна // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 39 / Одес. держ. екон. ун-т; Редкол.: проф. Зверяков М.І., проф. Ковальов А.І., проф. Буркинський Б. В., проф. Осипов В. І., проф. Максимова В.Ф., проф. Редькін О.С. та ін. – Одеса: ОДЕУ, 2010. – С. 224 –230.